

većom potrošnjom, dok je stvarna »Nada« stanje bivstvovanja usmjerenog, ne na nešto predmetno, postojeće, nego na ispunjenje življenja i to ne kao pasivnog iščekivanja, već djelovanja. Prividna ili iracionalna vjera nametnuta je izvana i nekritički usvojena, dok zbiljska racionalna »Vjera« izvire iz vlastite unutrašnje aktivnosti u mišljenju i osjećanju, ne kao predskazivanje budućeg, već kao viđenje budućeg u ovom sadašnjem. Pod »jakošću duše« obično se misli na neustrašivost pred smrću ili na neustrašivost pri ispunjenju zapovjedi idola o kojemu se ovisi, dok zbiljska »Jakost duše« proizlazi iz punog dodira s vanjskom i unutarnjom stvarnošću.

Jaz između zadovoljenog »ega« i nezadovoljenog »Ja« vodi u duševna oboljenja, koja se zbog svoje proširenosti, više niti ne shvaćaju kao oboljenja. Čitavo društvo boluje od kronične shizofrenije. (»Ako bi neko zastupao mišljenje, da bi u cilju oslobođenja naših gradova od zagađenosti vazduha morale da budu uništene sve fabrike, avioni, automobili itd., niko ne bi sumnjao u to, da je on duhovno oboleo. A ako postoji saglasnost, da bi za zaštitu života, slobode i kulture naše zemlje ili drugih nacija, za čiju zaštitu se osećamo obaveznim, mogao da posluži kao krajnje sredstvo i atomski rat, takvo shvatanje čini se razložnim. U dotičnim shvatanjima uopšte nema razlike, razlika je u tome što prva ideja nije svojina svih i stoga se čini abonormalnom, dok drugu dele milioni ljudi i moćne vlade i otuda ona izgleda kao normalna.« — str. 171.) Bolesni pojedinac uništene »Nade«, »Vjere« i »Jakosti duše« mož reći da se prilagodi i svojoj prilagođenost izražavati u obliku umjerenog optimizma. Može steći okrutnost onoga »kome nitko nije potreban«. U najtežem slučaju može se kod njega razviti težnja za razaranjem i nasilništvom. Unatoč tako negativnom ispoljavanju, ipak je i to svjedočanstvo, da se ljudskost ne može uništiti, već samo potisnuti ili čak izopачiti, ali sve dok postoji, moguće ju je i povratiti na put istinskog ozbiljenja i to aktiviranjem individuuma prisjećanjem na »humana iskustva«, kontrolom nad društvenim sistemom i humanizacijom tehnike.

Društvo se nalazi pred tri alternative: 1. nastaviti razvoj u istom pravcu, što bi dovelo do atomskog rata ili ekološke katastrofe 2. izvesti nasilnu revoluciju, što bi završilo u formi vojne diktature ili fašizma i 3. humanizirati sistem metodom »korak po korak«.

Odlučivši se za treću alternativu, Fromm nabraja »korake« ovako: A) humanističko planiranje — svi oni za koje industrijsko poduzeće planira, moraju imati moć utjecaja na to planiranje direktnije nego što to biva preko tržišta koje je manipulirano; B) ataktiviranjem pojedinca u vidu suodgovornosti — stvaranje grupa s ograničenim brojem članova, koje bi raspolagale objektivnim i smislenim informacijama, što bi omogućilo direktne i nedemagoške diskusije, uz pravo odlučivanja u poslovima države i poduzeća; C) promjena potrošačkih navika — davanje garantiranog godišnjeg prihoda koji bi omogućio pojedincu normalnu potrošnju i ukinuo dilemu raditi ili gladovati, čime bi se postiglo više slobode pri izboru i samoodlučivanju; D) duševno-duhovni preporod — razvijanje novih orijentacija ekvivalentnih religioznim sistemima prošlosti radi transcendiranja ograničenih utilitarnih vrijednosti.

Frommovu »Revolucija nade« treba shvatiti onako kako je i pisana, naime, kao programsko djelo bez posebnih teorijskih pretenzija i kao prilog predizbornoj kampanji senatora Eugena McCarthyja. Jasno je da bi »jače« teze i argumenti mogli stvari, u čiju se službu djelo stavilo, samo štetiti. Svakako da analiza društva kojim dominira gigantska industrija i moćna tehnika može biti interesantna i jednom društvu kod kojeg takav razmah još nije prisutan, ali se donekle može očekivati. Moglo bi se reći da nam prevod knjige, deset godina nakon njenog objavljivanja, dolazi u pravo vrijeme. No, isto se tako smijemo nadati, da nam za deset godina to nebi više bilo potrebno.

Romano J. Krauth

Erich Fromm

MISIJA SIGMUNDA FREUDA,

Grafos, Beograd, 1978

Knjiga »Sigmund Freud's Mission. An Analysis of his Personality and Influence« objavljena je 1959. godine. Do tada su izvori za upoznavanje Freudovog života i rada bili uglavnom njegova »Autobiografija«, ili idealizirane biografije iz pera njegovih učeni-

ka i ortodoksnih članova Međunarodnog psihoanalitičkog društva Ernsta Jonesa i Hansa Sachsa. Ono po čemu je Frommov spis o Freudu interesantniji je, s jedne strane, to što se on nije ustručavao poleći na psihoanalitičku počivaljku Freuda samog, a s druge strane da u skladu sa svojim općim teorijskim nastrojenjem razmotri moguće socijalne uplive na stvaranje psihoanalitičke teorije, čime bi analiza dobila na objektivnosti.

Još dok je bio dijete kod Freuda se mogla zapaziti natprosječna inteligencija, izražena želja za slavom, odsutnost osjećajnosti i nesposobnost da uživa u životu. Ako se to poveže sa skromnim društvenim porijeklom i odgojem u skladu sa židovskom tradicijom po kojoj se treba podvrgnuti strogoj intelektualnoj disciplini, onda može biti razumljivo zašto je mladi Freud odabrao »vjeru u razum« i strast za istinom kao najprikladnija sredstva vlastite samoafirmacije. Vjera u razum povezala se kod njega sa velikom odvažnošću. Maksimala koja ga je čitav život vodila bila je prosvjetiteljska: usudi se da znaš. (Prosvjetiteljska nepokolebljivost i ustrajnost doveli su ga kasnije u sukob s »romantičarski« nastrojenim učenicima i sljedbenicima, od kojih je onaj s Jungom bio najdramatičniji). Odvažnost Freud, prema Frommovoju analizi, ima zahvaliti privilegiranosti kod majke i sigurnosti u njezinu ljubav. Kao odrastao čovjek on je nalazio vremena da redovito posjećuje majku, te, što je čudno izgleda da je u svojim spisima i bilješkama gotovo i ne spominje. Po Frommu je to izvrstan primjer prikrivanja stvarnog poticaja otkrivanja Edipovog kompleksa. Još je jedan značajan događaj iz djetinjstva važan za razumijevanje Freudove odvažnosti. To je »pobjeda« koju je izborio kada mu je najozbiljniji konkurent, mladi brat, umro u najranijem djetinjstvu.

Velika vezanost uz majku određivala je Freudov odnos prema ženi, a i prema prijateljima. Svi su oni bili važni samo kao moguća zamjena za majku. Ako oni tu svrhu nisu ispunjavali, bili su ili zanemarivani (žena) ili sasvim napušteni (prijatelji). On je zahtijevao pokoravanje i ovisnost upravo zato što je i sam o njima bio veoma ovisan.

Freudov spolni nagon bio je slabo izražen i prilično rano ga je napustio. U tome Fromm traži izvor »načela zadovoljstva«, odnosno tvrdnje da su težnje civiliziranog čovjeka »više okrenute izbjegavanju boli, nego stvaranju užitka«, što je zapravo iz

osobne prikraćenosti izveden i u univerzalno važeći stav proširen zaključak.

To bi bilo dovoljno da se zapazi način na koji Fromm analizira Freudovu ličnost i kako u njoj nalazi izvore psihoanalize.

Ono što je možda zanimljivije, premda manje zahvaćeno i samo nabačeno, jest uspoređivanje nekih teza psihoanalize s elementima »mitologije« liberalnog kapitalizma. Tako je, primjerice, **kapital**, rezultat štednje i suzdržavanje pri zadovoljenju nekih prohtijeva, što mogu postići samo uzvišeniji pojedinci (elita), za razliku od mase koja ide samo za najnižim nagonima. Po analogiji je i »kultura« rezultat štednje elite, koja, za razliku od mase, šteti psihički »kapital« za viša kulturna dostignuća, ne zadovoljavajući tako svoje instinktivne želje. Ideja **konkurencije** izražena je u psihoanalitičkoj teoriji kao agresivnost i nadmetanje radi posjedovanja žena. **Roba** se iznosi na tržište radi razmjene i zadovoljenja nekih potreba. Tako i čovjek stupa u vezu s drugim čovjekom samo zbog zadovoljenja koje mu on može pružiti. Kao što je kapital neka **ograničena suma**, tako je to i libido koji se može utrošiti na razne načine, ali se utrošeno ne da povratiti. Homo sexualis je tako sukladan homo economicus.

Posebna analiza posvećena je »Međunarodnom psihoanalitičkom društvu«, po načinu organiziranja i funkcioniranju jedinstvenoj pojavi u svijetu znanosti. Psihoanalitički pokret je bila organizacija s direktorijumom i ograncima u kojima su vršene povremene »čistke« nepoćudnih članova. Sve je podsjećalo na neku harizmatisku organizaciju s nepogrešivim vođom i strogim ritualom kao iskazom pravovjerne pripadnosti.

Iz Freudove mladosti poznato je njegovo oduševljavanje velikim vojskovođama kao i kasnije kolebanje između medicine i pravnih nauka koje bi mu omogućile političku karijeru. Freud se uveliko poistovjećivao s Mojsijem. I njegova očita autoritarnost izraz je prisutne želje za vodstvom. Freudov krajnji cilj bilo je osnivanje »Pokreta« radi stvaranja elite, koja bi razumom pobijedila instinkte te tako imala pravo i dužnost da bude vođa čovječanstva. Tako dogmatizirana psihoanaliza doživjela je neuspjeh. Za njen daljnji razvoj daleko su važniji neki »disidenti« psihoanalitičkog pokreta, primjerice Jung, Reich, ili sam autor ove knjige, Fromm. Umjesto zaključka:

»... frojdisti su uvidali postojanje pojedinačnog nesvesnog, a bili su slepi za nesvesne društvene procese; nasuprot tome, ortodokсни marksisti imaju jasnu svest o nesvesnim činiocima društvenog ponašanja, a zapanjujuće su slepi za individualne motivacije čoveka. To je dovelo do izvitoperavanja marksističke teorije i prakse, kao što je obrnuta situacija sa psihanalizom, također vodila izvitoperenju i njene teorije i njene terapije. Taj ishod ne bi trebao nikog da iznenađuje« (str. 80).

Romano J. Krauth

Milan Damnjanović

ISTORIJA KULTURE

Gradina, Niš, 1977

Knjigom »Istorija kulture« M. Damnjanović nije imao namjeru da sistematski izloži »jednu zaista nepreglednu i za individualnu svest nesavladivu oblast« (str. 9). Ali, ako već nije, kako sam kaže, obavio »zadatak koji se naučno može ispuniti samo u zajedničkom radu većeg broja stručnjaka za pojedine kulture ili pak za pojedine periode kulturnog razvitka čovečanstva« (str. 9), on je svakako doprinijeo i ukazao na neka značajna pitanja u proučavanju povijesti kulture koja su teorijsko-metodološkog karaktera. Naglašavamo, teorijsko-metodološkog karaktera, zbog toga što pitanje i problem povijesti kulture nisu svedeni kako na usko metodološku problematiku (što bi nužno završilo u objašnjenju metoda pozitivističkog prikaza »činjenica«, tj. svojevrsnom historizmu), tako ni na krutoj sistematizaciji historijskih perioda kulturnog razvitka čovečanstva (što bi, dakako, moglo završiti kao doksografski prikaz povijesti kulture ili kao historija doksografija o povijesti kulture). Riječ je, naime, o tome da M. Damnjanović u svom pristupu proučavanju kulture polazi sa stanovišta da je marksistička filozofija »s razlogom socijalna filozofija, ukoliko pretpostavlja i obrazlaže socijalnu suštinu svih ljudskih fenomena (str. 13), što nas (iz daljeg njegovog teksta to je, također, uočljivo), upućuje na dvije stvari. Prvo, na njegov marksistički pristup proučavanju kulture — što

znači cjelovit pristup, pristup u kojem se svaki socijalni fenomen proučava u zavisnosti o cjelokupnim uvjetima čovjekova življenja. Drugo, na konzistentnu metodologiju, tj. upotrijebljen metodološki aparat utemeljen je u teorijskom pristupu i nije u diskrepanciji s njim, što se nerijetko zbiva kod teoretičara koji svoje teorijsko polazište negiraju primijenjenom metodologijom.

Knjiga je podijeljena na dva dijela — prvi govori o principima izlaganja te tumačenja povijesti kulture. Drugi dio predstavlja prikaz povijesti ljudske kulture.

U prvom dijelu upoznajemo Damnjanovićev teorijsko-metodološki pristup povijesti kulture o čemu je već nešto napomenuto. Naime, ovdje dolazi do punog izražaja povezanost metodologije s teorijskim polazištem, gdje se iznova potvrđuje da je primjena metode u istraživanju neodvojiva od teorijskog pristupa. Dakako, taj rascjep je moguć, ali u tom slučaju primijenjeni metodološki aparat dovodi u pitanje teorijsko polazište. »Marks ne apsolutizuje ni biće čovekovo, ni ljudski svet, mada zaista od njih polazi i stavlja ih u središte svog misalnog rada, jer se biće čovjekovo, po njemu ne može razumeti iz sama sebe i zasnovati u samom sebi, već iz celine sveta, iz univerzalnog bića, iz čovekovog položaja u kosmosu, iz čovekovog odnosa prema drugim neljudskim fenomenalnim područjima ili stvarnostima, naročito prema animalia, u čemu se sastoji Marksov naturalizam, nasuprot supranaturalizmu i spiritualizmu idealističke tradicije. Taj naturalizam je, međutim, dijalektički nerazlučivo povezan s humehanimzom to jest s Marksovim antropološkim shvatanjem sveta u bitnom jedinstvu to jest nerazlici i, istovremeno, u kvalitativnoj suštinskoj razlici između prirode i čovekove istorijske egzistencije« (str. 19).

Upravo na tragu Marxove misli, shvaćanju ljudske povijesti kao naturaliziranje čovjeka i humaniziranje, očovječenje, oplemenjivanje prirode u prožimajućem subjekt-objekt odnosu, u kojem, tako osmišljenom i domišljenom, nauka o čovjeku i nauka o prirodi praktičkim prevladavanjem postojećih podvojenih sfera, rascjepkanih sfera ljudske djelatnosti, bivaju — kao izraz te podvojenosti i otuđenog čovjekova odnosa u subjekt-objekt prožimanju — prevladana i postaju »jedna nauka«. Dakle, na tragu te misli Damnjanović može ustvrditi da se umjetnost »rada u trenutku kada u aktivnom odnosu prema svojoj sredini, koju pretvara u ljudski svet, čovek prestaje biti prirodno bi-